
**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

УДК 334.7:005.332.4(477.62)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-44>**Артюхіна М.В.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**Попова А.В.**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**Artyukhina Maryna**

Donbas State Pedagogical University

Popova Anna

Donbas State Pedagogical University

**ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО
ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ДОНЕЧЧИНИ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ
РЕГІОНАЛЬНИХ ГАЛУЗЕВИХ КЛАСТЕРІВ****INCREASING THE COMPETITIVENESS OF SMALL
AND MEDIUM ENTERPRISES OF DONETSK REGION BY WAY
OF FORMATION OF REGIONAL BRANCH CLUSTERS**

У статті проаналізовано механізм підвищення конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу Донецької області шляхом формування регіональних галузевих кластерів та проведено оцінку ступеню їхнього впливу на розвиток економіки регіону. В області починаючи з 2015 р. з'явилися та активно розвиваються швейний, керамічний, туристичний кластери та кластер харчової переробки. Перспективним є розміщення на Донецькій машинобудівного, гірничошахтного, металургійного та хімічного кластерів. Зацікавленими у створенні і функціонуванні кластерів сьогодні є саме суб'єкти малого та середнього бізнесу. Багато з них тільки започатковують бізнес, отримавши гранти від гуманітарних міжнародних організацій, і мають безліч проблем із питань знаходження постачальників, організації збуту, виходу на міжнародні ринки, які не в змозі самостійно вирішити. У статті використано системний підхід до оцінки процесу формування та властивостей кластерів у Донецькій області. Зазначено, що під час формування зв'язків між учасниками кластеру утворюється відповідна структура, а властивості його учасників трансформуються у функції (дію, поведінку), які зв'язані з існуванням так званого синергетичного ефекту (інтегративних властивостей системи). Визначено кластер як формалізовану систему співпраці між юридично і фінансово незалежними суб'єктами бізнесу споріднених галузей визначеної території, у межах якої вирішуються завдання підвищення конкурентоздатності учасників кластера, що носить стійкий синергетичний ефект та призводить до економічного зростання регіону.

Ключові слова: кластер, суб'єкти малого і середнього бізнесу, конкурентоспроможність, фінансова стійкість.

В статье проанализирован механизм повышения конкурентоспособности субъектов малого и среднего бизнеса Донецкой области путем формирования региональных отраслевых кластеров и проведена оценка степени их влияния на развитие экономики региона. В области начиная с 2015 г. появились и активно развиваются швейный, керамический, туристический кластеры и кластер пищевой переработки. Перспективным является размещение в Донецкой области машиностроительного, горно-шахтного, металлургического и химического кластеров. Заинтересованными в создании и функционировании кластеров являются субъекты малого и среднего бизнеса. Многие из них только начинают бизнес, получив гранты от гуманитарных международных орга-

низаций, и имеют множество проблем, связанных с поиском поставщиков, организацией сбыта, выходом на международные рынки. В статье использован системный подход к оценке процесса формирования и свойств кластеров в Донецкой области. Отмечено, что при формировании связей между участниками кластера образуется соответствующая структура, а свойства его участников трансформируются в функции (действие, поведение), которые связаны с существованием так называемого синергетического эффекта в кластере (интегративных свойств системы). Определяется кластер как формализованная система сотрудничества между юридически и финансово независимыми субъектами бизнеса родственных отраслей на определенной территории, в пределах которой решаются задачи повышения конкурентоспособности участников кластера, что носит устойчивый синергетический эффект и приводит к экономическому росту региона.

Ключевые слова: кластер, субъекты малого и среднего бизнеса, конкурентоспособность, финансовая устойчивость.

The article analyses the mechanism of increasing the competitiveness of small and medium-sized businesses in the Donetsk region by forming regional sector clusters and assessing the degree of their impact on the development of the regional economy. In the region since 2015, sewing, ceramic, tourist, and food processing clusters have been created and actively develop. Promising is the placement of machine-building, mining, metallurgical, and chemical clusters in the Donetsk region. Those who are interested in the creation and functioning of clusters today are the small and medium-sized business entities. Many of them are just starting up a business, receiving grants from humanitarian international organizations, and have many problems with finding suppliers, marketing organizations, entering international markets that cannot be solved on their own. The article uses a systematic approach to assessing the formation and properties of clusters in the Donetsk region. Investigating the system properties of a cluster, attention is drawn to the fact that the cluster is an integral set of heterogeneous components. Cluster membership may include enterprises, entrepreneurs, scientific institutions, educational institutions, local authorities, chambers of commerce and industry, and others. As with any other system, there are definite links in the cluster between its elements. The next system property of a cluster is the presence of a defined organization, which manifests itself in decreasing entropy. This characteristic is determined by the existence of the resource base formed in the cluster, aimed at increasing the competitiveness of cluster participants and the sustainable development of the region. It is worth noting that the cluster, like most other systems, develops at a simultaneous increase in entropy and has its own defined lifecycle. The increase in entropy occurs due to the destructive effects of both internal and external mechanisms. It is possible to reduce processes that are aimed at increasing the system entropy through an effective management system. When forming links among the cluster participants, an appropriate structure is formed, and the properties of its participants are transformed into functions (action, behaviour) that are associated with the existence of the so-called synergistic effect (integrative properties of the system). The cluster is defined as a formalized system of cooperation between legally and financially independent business entities of related branches of a defined territory, within which the tasks of increasing the competitiveness of the cluster participants, which has a stable synergetic effect and leads to the economic growth of the region.

Key words: cluster, small and medium business entities, competitiveness, financial stability.

Постановка проблеми. Розвиток економіки Донеччини, відновлення постраждалих наслідків воєнного конфлікту підприємств та їх інтеграція у світовий економічний простір шляхом переорієнтації експортного потенціалу на західні ринки вимагають вироблення нових, більш ефективних підходів до підвищення їхньої конкурентоспроможності. Державна та міжнародна підтримка суб'єктів малого і середнього бізнесу Донеччини поліпшує їхню фінансову стійкість, але не вирішує питання конкурентоздатності на внутрішніх та міжнародних ринках. Саме формування регіональних галузевих кластерів, на думку багатьох експертів, є надзвичайно дієвим інструментом на цьому шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку регіональної економіки та підвищення конкурентоспроможності підприємств займалися чимало науковців,

серед яких такі провідні вчені, як: В. Авдєєнко, О. Амоша, М. Ануфрієв, Н. Брюховецька, А. Воронкова, В. Василенко, В. Геєць, В. Гнатушенко, В. Гриньова, В. Заруба, О. Кабанова, Б. Кваснюк, В. Семиноженко та ін. Зокрема, питання функціонування галузевих кластерів досліджували: У. Андрусів, В. Бакум, В. Гусаков, М. Кизим, М. Кропивко, Г. Мазнев, Р. Некрасов, О. Попело, М. Портер, П. Саблук, В. Самофатова, С. Соколенко, І. Соколовська, О. Одинцов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Жоден з авторів, які досліджували формування та функціонування кластерів, не вивчав особливості діяльності галузевих кластерів на Донеччині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз механізмів підвищення конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу Донеччини шляхом фор-

мування регіональних галузевих кластерів та оцінка ступеню їхнього впливу на розвиток економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із перших на ефективність кластерної взаємодії дрібних підприємств звернув увагу Альфред Маршалл ще у XIX ст., коли досліджував економічні процеси в об'єднанні виробників текстильної галузі в районі Манчестера та підприємств металообробки – у Шеффілді. Потім внесок у дослідження кластерів зробив М. Портер. Аналізуючи проблеми функціонування конкурентоспроможних галузей, він визначає кластер як групу географічно сусідніх взаємозв'язаних компаній і пов'язаних із ними організацій, які діють у певній сфері, що характеризуються спільністю діяльності й взаємодоповнюють одна одну [3]. М. Портер актуалізує на регіоналізації процесу кластероутворення, визначаючи кластер як «географічне скупчення фірм, постачальників, пов'язаних галузей, які відіграють особливу роль в окремих націях, державах і містах. Кластери зумовлюють новий погляд на економіку та її розвиток, нові ролі бізнесу, урядів та інститутів, нові заходи структуризації взаємовідносин типу «бізнес – уряд» або «бізнес – інститут» [4].

У. Андрусів, проаналізувавши еволюцію поняття «кластер», визначає його як «формалізовані концентрації суб'єктів ринку, розміщених у межах певних територій і пов'язаних спільними інтересами і взаємодоповненнями, координована діяльність яких забезпечує сталий синергетичний ефект». Промисловий кластер додатково характеризується єдністю ринку праці, технологій, маркетингу і наукового забезпечення. Регіональний кластер визначається спільним ринком праці, логістикою, інфраструктурним забезпеченням і сировинною базою [1; 3].

Досліджуючи функціонування кластерів в Україні, науковці звертають увагу на неформальний характер функціонування кластерів. І. Соколовська визначає кластер як «об'єднання підприємств різних галузей, що не зливаються в єдину структуру, а співпрацюють у межах спільної стратегії розвитку» [6]. У. Андрусів пише, що кластери об'єднують на різній організаційній основі виробничі, науково-дослідницькі, консультативні та інших підприємства й установи. Вона розрізняє два види кластерів:

- кластери з регламентованими відносинами;
- кластери з несистемними зв'язками [1].

Зважаючи на появу економічного синергетичного ефекту від взаємодії членів кластеру (на який звертає увагу у тому числі й У. Андрусів), із позицій теорії систем більш ефективним убачається існування кластерів із регла-

ментованими формалізованими відносинами. Стійкий синергетичний ефект виникає саме в системах. Економічна система (як і будь-яка інша) характеризується наявністю визначеної кількості учасників (елементів системи), потужність зв'язків між якими перевищує потужність зв'язків між елементами системи та її зовнішнім середовищем. Тобто у кластерах із несистемними зв'язками економічний синергетичний ефект може носити суто випадковий характер. Водночас будь-якій системі притаманна синергетична або інтеграційна властивість. Отже, більш ефективним убачається функціонування кластерів, які існують у вигляді організацій, діяльність яких чітко регламентована як на законодавчому, так і на управлінському рівні.

Вітчизняна кластерна організація функціонування підприємств малого та середнього бізнесу спочатку активно розвивалася на Заході України. Перші кластери з'явилися в 90-х роках XX ст. на Хмельниччині. За активної підтримки міжнародних організацій там було створено швейний, будівельний, продовольчий, туристичний кластери. Потім з'являються кластери в Івано-Франківській (2000 р.), Рівненській, Житомирській, Полтавській, Львівській, Одеській, Запорізькій (2014 р.) і Донецькій (2015–2018 рр.) областях. За галузевою спрямованістю кластери переважно з'являються у туристичній, сільськогосподарській, швейній сферах, будівництві.

Проте потенційними, на думку багатьох науковців, є інноваційні виробничі кластери. Наприклад, О. Попело вважає, що кластери «мають потужний потенціал для зростання технологічного рівня виробництва, створюють сприятливі умови для активного впровадження інновацій» [2]. Такий інноваційний виробничий кластер у вигляді громадської організації «Інноваційно-технологічний кластер «АгроБУМ» започатковано у Запорізькій області. Метою кластеру є координація діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу з виробництва інноваційних продуктів для галузі сільськогосподарського машинобудування та спільний пошук інвесторів. З'явилися перші ІТ-кластери в Україні, спочатку у Чернівецькій (2015 р.), а потім у Львівській областях. ГО «Асоціація «Кластер Буковинських інноваційних технологій імені Йозефа Шумпетера» – Cluster bit» у Чернівцях – це об'єднання 15 підприємницьких структур, так чи інакше пов'язаних з ІТ-сферою. Представників кластера долучають до різноманітних робочих груп міської ради, запрошують на всілякі зустрічі, форуми, конференції. Міська рада виступає замовником різноманітних тренінгів і курсів, пов'язаних із можливостями ІТ-сфери та бізнесу.

У Донецькій області починаючи з 2015 р. з'явилися та активно розвиваються швейний, керамічний, туристичний кластери та кластер харчової переробки. Перспективними, на думку дослідників, є розміщення на Донеччині машинобудівного, гірничошахтного, металургійного та хімічного кластерів [2, с. 104]. Однак треба звернути увагу, що зацікавленими у створенні й функціонуванні кластерів сьогодні є саме суб'єкти малого та середнього бізнесу. Багато з них тільки започатковують бізнес, отримавши гранти від гуманітарних міжнародних організацій, і мають безліч проблем із питань знаходження постачальників, організації збуту, виходу на міжнародні ринки, які не в змозі самостійно вирішити, тоді як підприємства машинобудівної, гірничошахтної, металургійної та хімічної галузей Донеччини – це переважно великі, містоутворюючі заводи, які традиційно є самостійними гравцями на внутрішньому та зовнішніх ринках, тому не поспішають утворювати кластери.

Поява кластерів на Донеччині пов'язана з активізацією функціонування міжнародних гуманітарних організацій після подій 2014 р., які надають фінансову підтримку суб'єктам малого бізнесу. У 2015 р. в м. Слов'янськ з'являється перший на Донеччині кластер ГС «Кластер «Керамічний край». Він виникає за ініціативи двох організацій – «Союзу виробників художньої кераміки Слов'янська» та громадського союзу «Донбас» для отримання гранту від уряду Японії на 1 млн грн. «Керамічний край» отримує грант і створює адміністративно-логістичний центр. Керамічний кластер, в який об'єдналися понад 20 суб'єктів малого і середнього бізнесу Слов'янщини, починає займатися проблемами дослідження ринків, розробленням стратегічних напрямів розвитку керамічного бізнесу міста, власного бренду, закупівлю ліній пакування продукції, виходом на зарубіжні ринки. Адміністративно-логістичний центр кластера на постійній основі надає юридичні консультації своїм учасникам, приймає участь у галузевих виставках як усередині країни, так і за її межами, налагоджує співпрацю з європейськими партнерами, лобіює інтереси керамічного бізнесу в органах місцевого самоврядування.

Із 2017 р. на Донеччині починає функціонувати швейний кластер ГО «Донбас Фешен Кластер» за підтримки Донецької торгово-промислової палати. Ініціаторами створення кластера була сім'я переселенців із Донецька, яка отримала грант на започаткування власної справи з шиття одягу. Сьогодні «Донбас Фешен Кластер» об'єднує понад 30 малих підприємств швейної галузі з міст Покровська, Угледара, Краматорська, Слов'янська, Бахмута. Швейний кластер

Донеччини приєднався до європейської мережі SmartTex, яка займається організаційною підтримкою текстильних підприємств. Мережа підтримує підприємства у шести європейських країнах, співпрацює з технічними університетами та інститутами, які досліджують текстиль. «Донбас Фешен Кластер» займається питаннями просування швейної продукції і брендів, приймає участь у виставковій діяльності, знаходить доступ до дешевих ресурсів. Так, було налагоджено співпрацю з партнерами-постачальниками, серед яких є компанія Getzker – сучасна ткацька фабрика світу, яка спеціалізується на виробництві нішевих та технічних тканин. На початку 2019 р. керівництво кластера організовує навчальний центр для працівників швейної галузі, адже сьогодні нестача в кадрах на підприємствах кластеру становить понад 100 осіб. Функціонування навчального центру планується на базі ВАТ «Швейна фабрика «Радуга» у Бахмуті. Ураховуючи матеріально-технічне забезпечення фабрики, створюється навчально-виробничий цех із використанням дуальної форми навчання.

Із 2018 р. на Донеччині починає функціонувати кластер харчової промисловості з об'єднання чотирьох підприємств малого бізнесу, серед яких – переробники сільгосппродуктів, виробники сирів та м'ясних виробів. Основними цілями кластера є створення закупівельної групи, логістика, реалізація виробленої продукції, розроблення маркетингової стратегії. У м. Мирноград представники кластера організовують харчовий інкубатор – обладнаний цех для сільгоспвиробників регіону. Окрім виробництва, в інкубаторі буде функціонувати освітній простір, де проводитимуться тренінги та семінари для представників харчової галузі.

Туристичний кластер Донеччини сьогодні не має єдиної формалізованої структури й являє собою незалежну діяльність декількох об'єднань представників туристичного бізнесу. Серед них – громадська організація «Місто щасливих людей» (заснована у 2016 р.), яка об'єднує власників готелів, ресторанів, баз відпочинку, дитячих таборів, продуктових та сувенірних магазинів, які територіально знаходяться у м. Святогірськ. Основними цілями ГО є застосування інструментів івент-маркетингу (організація фестивалів, свят, конференцій, семінарів тощо) для збільшення відвідувачів міста, написання грантових проектів, лобіювання державних програм поліпшення інфраструктури Святогірська та ін. Представники зеленого туризму та виробники сувенірної продукції Лиманщини (молодого туристичного напрямку Донеччини, який розвивається завдяки зусиллям переселенців та грантовій підтримці міжнародних орга-

нізацій) у 2018 р. за організаційної підтримки Донецької торгово-промислової палати ініціювали створення Комітету з підприємництва у сфері туризму, курортно-рекреаційної, ресторанної та готельної діяльності, цілями якого є формування єдиного туристичного кластера Донеччини. Не задіяними в кластерних процесах залишаються підприємства туристичного бізнесу м. Слов'янськ та м. Маріуполь.

Під час фестивалю кластерних ініціатив, який проходив у м. Краматорськ 6 листопада 2018 р., представники малого бізнесу Донеччини розповіли про плани створення кластера ландшафтного дизайну і рослинництва на базі ТОВ «Садовий центр «Олександрівський», промислового кластера на базі ТОВ «ВКФ «Техма», IT-кластеру на базі ТОВ «Т2.0».

Охарактеризуємо системні властивості кластера. Кластер є цілісною сукупністю гетерогенних компонентів. До складу його учасників можуть входити підприємства, підприємці, наукові установи, навчальні заклади, органи місцевого самоврядування, торгово-промислові палати та ін. Як і в будь-якій іншій системі, у кластері між його елементами існують визначені зв'язки, які можна охарактеризувати, ввівши показник потужності зв'язків. Оцінити потужність зв'язків можна, оцінивши інтенсивність потоку руху ресурсів (кадрів, інформації, соціальних ресурсів, фінансів та ін.). Окрім того, варто враховувати якісні характеристики руху ресурсів (цінність, корисність).

Наступна системна властивість кластеру – наявність визначеної організації, що проявляється у зниженні ентропії. Ця характеристика визначається існуванням сформованого в кластері базису ресурсів, спрямованого на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера та сталого розвитку регіону. Існування організації в кластері – це, по суті, актуалізація суттєвих зв'язків елементів, упорядкований розподіл зв'язків та елементів у просторі (ресурси формуються відповідно до задоволення потреб регіону) і часі (зміна діяльності відповідно до динаміки потреб).

Варто зазначити, що кластер, як і більшість інших систем, розвивається за одночасного збільшення ентропії і має свій визначений життєвий цикл. Збільшення ентропії відбувається

завдяки руйнівній дії як внутрішніх, так і зовнішніх механізмів. Ці механізми зумовлені існуванням конкурентної боротьби як усередині кластера, так і за його межами. Якщо система відносно замкнена, підсилення одних елементів системи відбувається за рахунок інших, дисфункції, що виникають при цьому, руйнують систему зсередини. За умов конкуренції, в умовах економічної кризи учасники, які не здатні виробляти якісні товари та послуги, збанкрутують та припиняють своє існування. Знизити процеси, що спрямовані на ріст ентропії системи, можливо за допомогою системи ефективного управління. Тобто в кластері дуже значна роль належить людині, яка його очолює, тому керівником кластеру обирають найбільш зацікавлену у розвитку кластеру людину. Часто такою людиною є власник бізнесу у даній галузі, що спостерігається у кластерах Донецької області.

Під час формування зв'язків між учасниками кластера утворюється відповідна структура, а властивості його учасників трансформуються у функції (дію, поведінку), які зв'язані з існуванням так званого синергетичного ефекту (інтегративних властивостей системи). Отже, кластер характеризується існуванням інтегративних властивостей, тобто тих якостей, що властиві системі у цілому, але не властиві жодному з її елементів, тобто учасникам кластера окремо.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, підвищення конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу Донеччини відбувається шляхом формування регіональних галузевих кластерів. На функціонування кластерів Донеччини впливають такі чинники: галузева специфіка, державна та міжнародна підтримка розвитку, споживчий потенціал, транспортна інфраструктура, можливості експорту, трудові ресурси, політичні чинники тощо.

Використовуючи системний підхід до дослідження кластерів, визначимо кластер як формалізовану систему співпраці між юридично і фінансово незалежними суб'єктами бізнесу споріднених галузей визначеної території, у межах якої вирішуються завдання підвищення конкурентоздатності учасників кластера, що носить стійкий синергетичний ефект та призводить до економічного зростання регіону.

Список використаних джерел:

1. Андрусів У.Я. Поняття «кластер» та його різноманітність трактування у працях зарубіжних вчених. URL: http://www.confcontact.com/20111222/5_andrusiv.php
2. Попело О.В. Підприємницькі кластери як інноваційна домінанта модернізації економіки регіону. *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 95–105.
3. Портер М. Международная конкуренция. Москва : Междунар. отношения, 1993. 896 с.
4. Портер М.Э. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2001. 495 с.

5. Соколенко С. Структура кластерних систем по регіонах України. *Українські кластери*. URL: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klaster-nikh-sistem-po-regionakh-ukraini/>
6. Соколовська І.П. Кластерна стратегія розвитку бізнесу: світовий досвід та практика в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–17 травня 2007 р. Київ : КНТЕУ, 2007. С. 241–242.

References:

1. Andrusiv U.Ia. Poniattia «klaster» ta yoho riznomanitnist traktuvannia u pratsiakh zarubizhnykh vchenykh [The concept of "cluster" and its variety of interpretation in the works of foreign scholars]. URL: http://www.confcontact.com/20111222/5_andrusiv.php (in Ukrainian)
2. Popelo O.V. (2014). Pidpriemnytski klasteri yak innovatsiina dominanta modernizatsii ekonomiky rehionu [Entrepreneurial clusters as an innovative dominant in the modernization of the region's economy]. *Rehionalna ekonomka*, 2, 95–105. (in Ukrainian)
3. Porter M. (1993). Mezhdunarodnaia konkurentsya [International competition]. Moskva : Mezhdunar. otnosheniya. (in Russian)
4. Porter M.E. (2001). Konkurentsya [Competition]. Moskva : Viliams. (in Russian)
5. Sokolenko S. Struktura klasternykh system po rehionakh Ukrainy [The structure of cluster systems in the regions of Ukraine]. *Ukrainski klasteri*. URL: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klaster-nikh-sistem-po-regionakh-ukraini/> (in Ukrainian)
6. Sokolovska I.P. (2007). Klasterna stratehiia rozvytku biznesu: svitovyi dosvid ta praktyka v Ukraini [Cluster business development strategy: world experience and practice in Ukraine]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 15–17 travnia 2007 r. Kyiv : KNTEU. (in Ukrainian)